

Bescherming van wilde ganzenpopulaties in Vlaanderen

Verleden, heden en toekomst

Protection of wild geese populations in Flanders: past, present and future

Protection des populations des oies sauvages en Flandre: hier, aujourd'hui et demain

ECKHART KUIJKEN

Inleiding

Het natuurbehoud heeft in Vlaanderen een lange weg afgelegd. De eerste initiatieven voor 'natuurbescherming' begin vorige eeuw vertrokken vaak vanuit emotionele achtergronden. Geleidelijk kon de zorg voor instandhouding van soorten en hun leefgebieden meer rationeel en vanuit concrete kennis wor-

den uitgebouwd, en niet meer vanuit subjectieve categorieën 'schadelijk' of 'nuttig'. Met name de aandacht voor vogels heeft - zelfs wereldwijd - een trekkersrol in natuurbehoud vervuld. Veel van de eerste maatregelen inzake vogelbescherming gebeurden in het raam van de jachtreglementering. Een gestage inkorting van openingstijden en lijsten van bejaagbare soorten werd mede vanuit een internationale benadering vanaf de jaren '50

bespreekbaar. De eerste bescherming van soorten zoals Torenvalk *Falco tinnunculus*, Ijsvogel *Alcedo atthis* of Blauwe Reiger *Ardea cinerea* nog geen halve eeuw geleden (!) was niet evident; de afschaffing van de vogelvangst in 1972 was dat evenmin.

Naargelang vogelbescherming en natuurbehoud als doelstellingen op een groeiend maatschappelijk draagvlak konden rekenen,

SAMENVATTING

Op de lange weg die het natuurbehoud in Vlaanderen heeft afgelegd neemt de bescherming van overwinterende ganzenpopulaties een bijzonder plaats in, op de grens tussen soortgericht en gebiedsgericht beleid. Het begon allemaal met de ontdekking in 1958 van een klein aantal overwinterende ganzen nabij Damme. Dankzij het instellen van jachtvrije zones en later een nationaal jachtverbod op ganzen (1981) ontstonden de nodige rustgebieden en waren de ganzen in staat om hun verspreidingsareaal uit te breiden over een groot deel van de Oostkustpolders. Hierdoor konden ze tevens vrij ongestoord een cyclisch grasbeheer over een grote oppervlakte ontwikkelen, waardoor overbegrazing van graslanden vermeden wordt. Naarmate graslanden verdwijnen worden evenwel in toenemende mate ook akkers bezocht. Toch mag de situatie in Vlaanderen niet met de massale overwintering in Nederland worden vergeleken. Het is echter vooral de snelle toename van populaties standganzen (vnl. Grauwe Ganzen) aan de Oostkust en in andere Vlaamse regio's (en zoals ook in Nederland) die recent zorgt voor een groeiend aantal klachten over

landbouwschade en die de relatie tussen landbouw en natuurbehoud onder druk zet.

Naast maatregelen inzake jacht, verstoring en landbouwschade zijn verschillende ganzenpleisterplaatsen en poldercomplexen het onderwerp van gebiedsgerichte beschermende maatregelen. Gewestplanbestemmingen (met o.a. vergunningsplicht voor vegetatiewijziging), opname in het Vlaamse Ecologisch Netwerk en internationale erkenning als Ramsar-wetland of als EG-Vogelrichtlijngebied dienen het verlies van graslanden en ganzenpleisterplaatsen te voorkomen of binnen te perken te houden. Bedreigingen blijven immers prominent aanwezig, niet alleen via het steeds intensievere agrarische grondgebruik, maar ook door het uitbreidend wegnemen en toenemende urbanisatie. De uitbreiding van de havengebieden van Antwerpen en Zeebrugge leidt tot belangrijk terreinverlies voor ganzen, waarvoor compensatie -zoals voorgeschreven door de Europese richtlijnen- niet vanzelfsprekend is. Ook wat verstoring van ganzengebieden betreft, is er nood aan specifieke regelgeving die moet toelaten om o.a. recreatieve ontwikkelingen (bv. opkomst van paramotoren) in goede

banen te leiden.

Het fenomeen van overwinterende ganzenpopulaties kan zelf op steeds meer belangstelling rekenen bij zowel het grote publiek als geïnteresseerde waarnemers uit binnen- en buitenland. Op dat vlak is een belangrijke educatieve rol weggelegd voor natuurverenigingen, lokale en Vlaamse overheden, en verdient de verdere uitbouw van bezoekerscentra alle prioriteit. Ondanks het grote aanpassingsvermogen van de meeste ganzensoorten en de algemene toename van de laatste decennia blijft de toekomst voor deze vogels onzeker, zeker voor de beperkte continentale populatie van de Kleine Rietgans. De verwachte veranderingen in de Europese landbouw én gestage klimaatveranderingen zullen de komende decennia ongetwijfeld hun invloed uitoefenen. In de evolutie tot duurzame landbouw moet echter voor dit natuurfenomeen een herkenbare plaats kunnen worden ingeruimd. Het is tenslotte van groot belang om via volgehouden monitoring en wetenschappelijk onderzoek een vinger aan de pols te houden en de overheden te blijven wijzen op hun grote verantwoordelijkheid in een internationale context.

ABSTRACT

In the history of nature conservation in Flanders, the story of wintering goose populations illustrates the successful links between species-directed measures and area-oriented management. It all began with the discovery in 1958 of a small number of wintering geese near Damme. Thanks to the private initiative of respecting no-hunting zones later followed by a national shooting ban for geese (from 1981 onwards) the necessary resting and foraging places were created. As predicted, the geese were able to spread over a much larger part of the Oostkustpolders (East coast polders). This reduced disturbance allowed growing numbers of geese to develop a cyclical foraging pattern using an increasing surface area, so that over-grazing was avoided. As many permanent grasslands, the favourite habitat, disappeared, geese turned increasingly to fields with crops of winter wheat, silage grass, potatoes etc. Even so the situation in Flanders cannot be compared with the huge goose wintering concentrations in the Netherlands. Especially the explosive development of breeding populations of resident geese

RÉSUMÉ

La protection des populations des oies hivernantes occupe une place importante dans la gestion de la nature en Flandre. Après la découverte en 1958 d'une petite population près de Damme (Flandre-Occidentale) des initiatives de protection se développaient, d'abord privé, suivi de la clôture officielle de la chasse aux oies au niveau nationale. L'absence des dérangements permettait aux Oies à bec court et Oies rieuses d'élargir leur aire de distribution dans les 'Oostkustpolders' (polders de la Côte orientale) ou ils préfèrent les prairies permanentes. Les concentrations des espèces arctiques n'est pas comparable à celle des Pays-Bas, où les oies sont beaucoup plus nombreuses. C'est surtout l'augmentation rapide des populations nicheuses (en particulier des Oies cendrées) à la Côte orientale et dans d'autres régions flamandes (comme aux Pays-Bas) qui a provoqué des plaintes de dommages à l'agriculture et qui a mis la pression sur la relation entre l'agriculture et la conservation de la nature. Non seulement l'intensification de l'agriculture (pertes des prairies permanentes) mais également l'urbanisation croissante, l'expansion des ports d'Anvers et de Zeebrugge et du réseau

(Greylag Geese) in the Polders and in other Flemish regions (as in the Netherlands) accounts for the increasing number of complaints about damage to farmland and the tension between agriculture and nature conservation.

Alongside the shooting stop, most of the important core areas and polder complexes for wintering geese are the subject of protective measures such as physical planning 'nature zones', the Flemish Ecological Network and the designation as a 'Special Protection Area' under the EU Bird Directive. One site is recognised as a Ramsar wetland. However, threats are always present, not only from increasingly intensive farming, but also due to the expanding road network and growing urbanization. The expansion of the harbour areas in Antwerp and Zeebrugge has led to important habitat loss for geese, for which compensation – as required by the European directive – is actually under consideration. Also as far as disturbance is concerned, there is an urgent need for specific regulations which require, amongst others, recreational developments (e.g. the growth of paramotor activities), to be kept within reasonable limits. The impressive phenomenon of wintering

geese can count on an increasing interest from the general public as well as specialised ornithologists. At this level an important educational role is laid down for nature conservation and study societies, the local and regional Flemish governmental organizations. A further establishment of visitor centres has become a priority. In spite of the great adaptability of most goose species and the general increase in recent decades, the future for these birds remains unsure, certainly for the limited continental population of the Pink-footed Goose. The expected changes to European farming (reducing grassland area) and progressive climate changes will undeniably exercise their influence over the coming decades. The natural phenomenon of wintering waterbirds and geese needs to become an integrated part of sustainable farming.

Finally, continued monitoring and scientific research it is of great importance to understand changes, adapt management measures and continuously convince the authorities concerned about their great responsibility in an international context.

routier représentent une menace constante. Une compensation – telle que prescrite par la Directive Oiseaux – n'est pas évidente, même après la désignation des 'zones spéciales de protection' Natura 2000. Il faut en plus des réglementations spécifiques pour l'aménagement du territoire, le développement de la récréation etc. Le phénomène de l'hivernage des oies intéresse un public très large. Les autorités locales et régionales, ainsi que les associations privées de conservation jouent un rôle important en matière d'éducation publique. La construction de centres de visites mérite toute priorité. Malgré la grande capacité d'adaptation de

la plupart des espèces d'oies, leur avenir reste instable, surtout celui de la population continentale restreinte de l'Oie à bec court. Les développements de l'agriculture européenne et les changements du climat exerceront sûrement leurs influences dans les décennies à venir. Le phénomène des oies sauvages qui passent leur hiver dans nos régions mérite une place dans l'évolution récente vers une agriculture durable. C'est une tâche de la recherche scientifique de maintenir des programmes de surveillance de long terme enfin de convaincre les autorités de ses responsabilités dans un contexte international.

De ontwikkeling van de Oostkustpolders tot een internationaal belangrijk overwinteringsgebied voor Kleine Rietganzen kwam er mede door een aangepast jachtbeleid en het creëren van de nodige rustgebieden (© Misjel Decler).

De Uitkerkse Polders met op de achtergrond de sterk verstedelijkte kustlijn. Uitbreiding van woongebieden, recreatieparken en campings heeft in vele gevallen een negatieve randwerking op belangrijke ganzenpleisterplaatsen.

kwam een rationele dialoog met 'verlichte' jagers rond soorten- en gebiedsbescherming tot stand, hoewel tegenstellingen rond het al dan niet 'oogsten' van wildsoorten uiteraard bleven bestaan.

De geschiedenis van de overwinterende ganzen in ons land heeft mede vanuit deze achtergronden de eerste aanzet gekregen. Spoedig werd de publieke belangstelling echter voldoende breed (met name door het Europees Natuurbeschermingsjaar 1970) en werden de spectaculaire ganzenvluchten in de polders een symbool om de instandhouding van natuur en landschap te bepleiten: van soortenbescherming tot gebiedsgericht natuurbesluit. De bedoeling van deze bijdrage is een algemeen beeld te schetsen van de knelpunten en oplossingen die rond ganzenbescherming in ons land aan bod kwamen.

Jachtbeleid

Na de ontdekking in februari 1958 van overwinterende ganzen in de polders nabij Damme (KUIJKEN 1958, VANDEKERCKHOVE *et al.* 1960, KUIJKEN 1961) werd vanaf 1960/61 in samenspraak tussen Graaf Léon Lippens en enkele lokale jachthouders te Damme besloten in een zone van ca. 450 ha de jacht op ganzen vrijwillig te stoppen vanaf december tot eind februari (de toenmalige sluitingsdatum van waterwildjacht). Dit liet een spoedige toename toe van vnl. Kolganzen *Anser albifrons* door verplaatsing vanuit de Braakman (Biervliet, Zeeuwsch-Vlaanderen) wegens het verlies van de favoriete pleisterplaats. De ves-

tiging van de zeer zeldzame Kleine Rietgans *Anser brachyrhynchus* als vaste wintergast was een bijzonder fenomeen, dat meer dan alleen vrijwillige beschermingsmaatregelen vergde.

In 1968/69 werd door het Ministerie van Landbouw officieel de ganzenjacht verboden in drie gemeenten (Damme, Oostkerke en Koolkerke), een zone van ca. 3000 ha. In deze periode waren vooral de gebieden naast de vaart Brugge-Damme van groot belang, terwijl geleidelijk ook de aansluitende weidcomplexen bijna jaarlijks groeiende aantallen herbergden. Niet toevallig waren het ook deze gebieden waar de ganzen rust genoten dankzij het jachtverbod.

Tijdens het eerste deel van de jaren '70 werden stilaan ook ganzen buiten deze traditionele pleisterplaatsen gezien (polders van Lissewege en Dudzele, Uitkerke), met als opmerkelijkste feit de preferentie voor Speien (grondgebied Brugge) van grote aantallen Kleine Rietganzen in december. Het officiële jachtverbod werd in 1971/72 uitgebreid tot 6250 ha, met de opname van het huidige Achterhavengebied van Zeebrugge, waar toen de belangrijkste secundaire ganzenpleisterplaatsen in opkomst waren, lang vóór de industrie zich daar vestigde. Vandaar ook de opname van deze polders in de lijst van gebieden van internationale betekenis voor watervogels in de Belgische bijdrage voor de Ramsar-conferentie van 1971 (KUIJKEN 1972).

Een belangrijke verandering in het verspreidingspatroon werd veroorzaakt door de harde

winter van 1978/79, waarin grote aantallen ganzen naar Vlaanderen afzakten; talrijke gebieden werden hierbij voor het eerst door deze wintergasten bezocht, tot ver buiten in het binnenland. Zoals in de meeste landen werd toen ook in ons land een jachtverbod op watervogels afgekondigd tijdens de koudste periode. Hierdoor konden de ganzen in de nieuw geëxploreerde gebieden vrij ongestoord de winter doorkomen.

Het succes van een jachtverbod was voldoende inspirerend om deze maatregel ook voor de volgende seizoenen te bepleiten. Hierdoor zou immers de rust in de hele kustpolders en andere pleisterplaatsen worden gegarandeerd en voorspelden wij een betere spreiding van de begrazingsdruk. Toen in 1981 een nationaal jachtverbod op ganzen werd uitgevaardigd door het Ministerie van Landbouw (los van de strenge vorstperiodes) volgde een gestage territoriale uitzwerming van de concentraties. Ondanks de fors toenemende ganzenaantallen in de jaren '80 (drie opeenvolgende harde winters) en '90 werd inderdaad geen spectaculair verhoogde algemene begrazingsdruk vastgesteld (zie Figuren 18 en 19 in KUIJKEN *et al.* 2005). Ook in de gebieden buiten de Oostkustpolders consolideerde dit jachtverbod de beschikbaarheid van fouragegebieden, al vertonen de ganzen in de grensstreek met Zeeuws-Vlaanderen een grote mobiliteit en kregen traditionele gebieden pas later een meer definitief gebruik als ganzenpleisterplaats. Met name de IJzervallei en het Meetjeslandse Krekengebied kennen reeds enkele jaren een grote opkomst als overwinteringsplaats, wellicht mede gestimuleerd door verdere beperkingen van de jacht in internationaal belangrijke watervogelgebieden (DEVOS 2005, DE SMET 2005).

De handhaving van het jachtverbod op arctische ganzen is herhaaldelijk onderwerp van discussie geweest bij de opstelling van de openingsbesluiten van de jacht (zie o.m. KUIJKEN 1970, KUIJKEN & MEIRE 1987). Met name de aanwezigheid van broedende Grauwe Ganzen *Anser anser* in de Zwinstreek (na de introductie door Graaf Léon Lippens in 1955) wekte ongerustheid bij de landbouw. Om problemen te vermijden werd vanaf 1989 de jacht op Grauwe Ganzen uitzonderlijk toegestaan in de gemeente Knokke, later in de provincies Oost- en West-Vlaanderen. Deze maatregel heeft echter nooit het beoogde effect gehad en kon de recente exponentiële populatietoename van diverse broed-

populaties Grauwe ganzen (Zwinstreek, Damme, Uitkerke, regio Oostende, IJzervallei, Krekengebied NO-Vlaanderen e.d.) niet afremmen. Ook in Nederland is een gelijkaardige populatie-explosie van de Grauwe gans aan de gang (EBBINGE *et al.* 2002). Een snelle aangroei van semi-sedentaire, broedende Brandganzen *Branta leucopsis* gebeurt momenteel in het Deltagebied (OUWENEEL 2001).

Genzen en landbouw

Zolang de overwinterende ganzen zich uitsluitend op permanente graslanden ophielden waren er weinig of geen klachten vanuit landbouw; geregeld was zelfs een betere hergroei in het voorjaar het gevolg van de evenredig verspreide begrazing. Met de toenemende 'verakkering' hebben de ganzen gradueel geleerd op diverse oogstresten (suikerbiet, aardappel, maïs) en teelten te fourageren tijdens beperkte periodes van het seizoen. Steeds werd geadviseerd om kwetsbare teelten via afweer met vlaggen e.d. te beschermen, evenwel zonder de graslanden als favoriete habitat te verstoren (zie ook TOMBRE *et al.* 2005).

Het blijft daarbij essentieel een onderscheid te maken tussen aanwezigheid en mogelijke effecten van broedende zomerganzen (in de polders vnl. Grauwe Gans en Brandgans) en

de klassieke arctische overwinteraars. Voor Nederland werd berekend dat 50-80.000 ha 'gedooggebieden' nodig zullen zijn voor de instandhouding van zowat 1,5 miljoen overwinterende ganzen (EBBINGE 2003). Hierbinnen zullen premies voor beschikbaar gestelde percelen (minimum aaneengesloten oppervlakte van 200ha) worden uitbetaald, eerder dan de vroegere klassieke schadevergoeding na taxatie door het Faunafonds. In het raam van de Europese maatregelen voor landbouw in marginale gebieden ('bergboerenregeling') kan hiervoor financiële ondersteuning worden verkregen (zie ook van ROOMEN & MADSEN 1991).

Uit onze cijfers (KUIJKEN *et al.* 2005) moet blijken dat de algemene begrazingsdruk in de Oostkustpolders met een bruto beschikbare oppervlakte van 20-30.000 ha en maximaal 100.000 ganzen beduidend lager ligt dan in Nederland, terwijl ook begrazing in het late voorjaar – die schadelijker is voor landbouwgewassen – in Vlaanderen veel geringer is. Voor de Nederrijn in Duitsland, met een veelvoud aan overwinterende ganzen, geldt eveneens een jachtverbod en zijn werkbare afspraken rond schadevergoeding aan landbouwers gemaakt (MOOIJ 1996). Ook in Denemarken en Noorwegen gelden regelingen met landbouw, waarbij significante schade wordt vergoed. In ons land verloopt de mogelijke schadeprocedure via vermindering van de bedrijfsbelasting en worden jaarlijks hooguit enkele tientallen claims ingediend (geg. AMI-

NAL). Europese middelen worden hiervoor alsnog niet aangeboden, terwijl dit via beheersovereenkomsten wellicht tot de mogelijkheden behoort. Momenteel loopt een proefproject in de provincie West-Vlaanderen voor een aantal gemeenten in de Oostkustpolders met het doel de procedures voor taxatie via een ganzenschadecommissie uit te werken. Dit betreft vnl. effecten van begrazing op wintertarwe en maaigras of graszaad.

Gebiedsgericht beleid

Naast de maatregelen rond jacht en verstoring, zijn verschillende ganzenpleisterplaatsen of poldercomplexen het onderwerp van gebiedsgerichte beschermende maatregelen.

Zo zijn er gewestplanbestemmingen (goedgekeurd bij KB vanaf 1974) met bestemmingen als natuurgebied, reservaatgebied of ecologisch waardevol landbouwgebied (Damme, Uitkerke, Moeren Meetkerke, Zwin en oude Zwinbedding, Zwaanhoek e.d.). Hier is de vegetatiewijziging van **historisch permanent grasland** (scheuren, egaliseren, ploegen) verboden of minstens onderhevig aan een natuurvergunning sedert de uitvoeringsbesluiten op het decreet Natuurbehoud van 1997. Helaas waren ondertussen al vele waardevolle graslanden met microreliëf omgezet tot akkergebieden. Ook de trend tot algemene polderpeilverlaging is nog steeds een sterk bedreigende factor voor de natuurkwaliteit in het algemeen (o.m. botanische diversiteit, water- en weidevogels).

In 1984 werden het Zwin en de achterliggende polders bij KB aangewezen als 'waterrijk gebied van internationale betekenis, in het bijzonder als watervogel-habitat' (Conventie voor het behoud van Wetlands, Ramsar, Iran 1971). Tegelijk werden ook de Blankaart en de Schorren van de Beneden-Schelde op de Ramsar-lijst geplaatst, evenals Kalmthout en de Vlaamse Banken voor de Westkust. Onze voorstellen (KUIJKEN 1972) om ook andere poldergebieden onder de Conventie te plaatsen werden helaas in 1984 niet gehonoreerd. Wel werd in 2002 door de toenmalige Vlaamse Minister bevoegd voor Natuurbehoud het principe aanvaard een deel van de Oostkustpolders als Ramsar-gebied voor te dragen; dit dossier is echter nooit als concreet voorstel aan de Vlaamse regering voorgelegd.

In diverse poldercomplexen aan de Oostkust heeft het scheuren van waardevolle, reliëfrijke graslanden en omzetting tot intensief bewerkte akkerlanden in de loop van de voorbije decennia geleid tot het verlies van belangrijke foerageerterreinen voor overwinterende ganzen (© Eckhart Kuijken)

Diverse recreatieve activiteiten zoals paramotoren veroorzaken geregeld massale verstoring onder de aanwezige ganzenpopulaties (© Koen Verbanck).

Een ingrijpende beslissing was de aanwijzing door de Vlaamse Executieve (17.10.1988) van 23 'speciale beschermingszones' in uitvoering van de EU-Vogelrichtlijn van 1979, waarbij de aanwezigheid van vooral de Kleine Rietgans een belangrijk criterium was (VAN VESSEM & KUIJKEN 1986). Deze afbakeningen dekten o.a. een aantal interessante ganzenpleisterplaatsen: Zwin en Zwin-polders, Poldercomplex, Ilzervallei en Blankaart, Krekengebied NO-Vlaanderen, Schelde-polders Linkeroever, Brakwaterschorren langs de Beneden-Schelde). Sommige afbakeningen zijn ondertussen aangevuld met 'speciale beschermingszones' in het kader van de EU-Habitatrichtlijn (1992), o.m. in de Oostkustpolders te

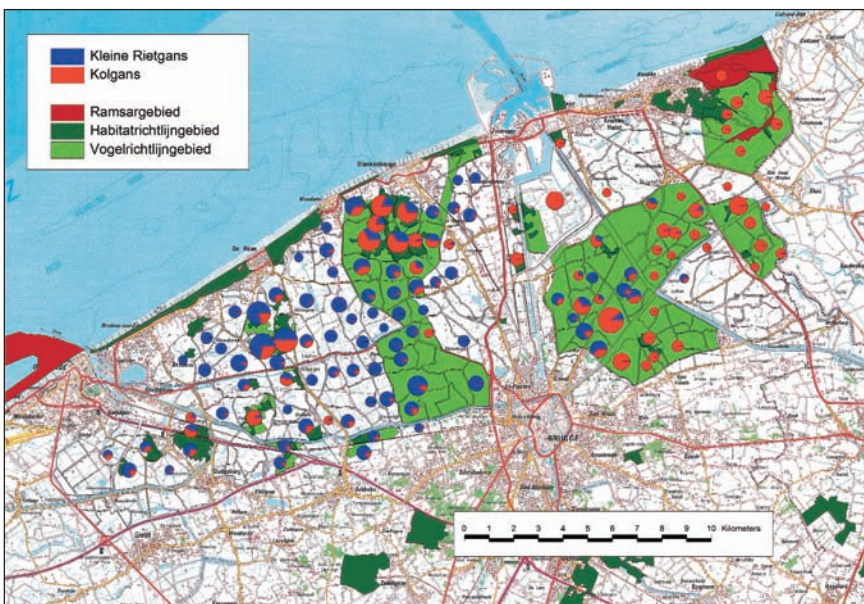
Vlissegem-Klemskerke en Jabbeke, waarbij nadruk ligt op zilte graslanden. Het verlies van de graslanden en ganzenpleisterplaatsen als gevolg van de industriële uitbreidingen in de Achterhaven van Zeebrugge en/of Antwerpen Linkeroever (beschermde habitats volgens Habitatrichtlijn, beschermde graslanden en moerassen van het Vogelrichtlijngebied) moet in het kader van deze EU-Richtlijnen gecompenseerd worden door afbakening van waardevolle poldergebieden elders. Dit gebeurt op basis van wetenschappelijke criteria en feitenmateriaal, onder andere de aanwezigheid van Kleine Rietgans als kwetsbare populatie. Aldus konden in de Oostkustpolders de

Vogelrichtlijngebieden uitgebreid worden in de regio Oudenburg, Stalhille, Klemskerke en Vlissegem, waar in 1988 nog weinig ganzen aanwezig waren. Gekoppeld aan deze compensatie dienen tevens instandhoudingsdoelstellingen te worden geformuleerd (COURTENS & KUIJKEN 2004) en moet de aanwijzing van de gebieden en de effecten op de avifauna door monitoring nauwkeurig opgevolgd worden. Figuur 1 geeft deze internationale afbakeningszones in de Oostkustpolders weer, in relatie tot de verspreiding van Kleine Riet- en Kolgans (situatie 2002/03).

Nieuwe instrumenten zoals voorzien in het decreet Natuurbehoud zijn ondertussen in uitwerking. Het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) heeft echter in de eerste fase (2004) al te weinig rekening gehouden met aanwezigheid van poldercomplexen met relatief grote oppervlakten aan *historisch permanente graslanden*, waardoor de afbakening eerder tot snippers beperkt bleef. Deze fragmenten zijn veelal terreinen die reeds enige tijd als natuurreservaat beheerd worden, meestal door Natuurpunt vzw (Damme, Uitkerke, Zandvoorde) of AMINAL/Natuur (Meeterkerkse Moeren, Vlissegem, Klemskerke, Oudenburg). Gehoopt wordt in de tweede fase van het VEN deze samenhang tot grotere eenheden te zien herstellen.

De internationale verantwoordelijkheid om in te staan voor trekkende en overwinterende watervogels wordt ook benadrukt door de ondertekening van de African-European migratory Waterbird Agreement (AEWA, 1996) onder de Bonn-Conventie (1979), die streeft naar instandhouding en herstel van de 'flyways' via gericht beheer van gebieden. De daartoe te ontwikkelen strategieën zijn onderwerp van tal van expertbijeenkomsten en rapporten (zie o.m. BEINTEMA & VAN VESSEM 1999).

Tot slot zijn in het gebiedsgericht beleid enkele projecten van *natuurinrichting* in uitvoering, waarbij ontwikkeling van nieuwe of recent verloren gegane natuurwaarden in een aantal gebieden mogelijk wordt. Dit gebeurt door de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) in nauwe samenwerking tussen AMINAL/Natuur en Natuurpunt. Op kleinere schaal zijn binnen reservaten van Natuurpunt zelf reeds hoopvolle resultaten geboekt inzake herstel van recent gescheurde graslandpercelen (Damme, Uitkerke).

Figuur 1. Afbakening van Ramsar-wetlands en van 'Speciale Beschermingszones' in uitvoering van EU-Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn; cirkels geven de belangrijkheid als pleisterplaats weer voor Kol- en Kleine Rietgans, met de onderlinge verhouding tussen de soorten per locatie.

Figure 1. Map with Ramsar sites and Special Protection Areas under the EU Bird Directive, compared with the distribution of White-fronted and Pink-footed Goose in the Oostkustpolders.

Mits goede afspraken en een goede ruimtelijke planning kunnen zachte recreatie zoals wandelen en fietsen goed samengaan met grote aantallen ganzen in de winter, zoals hier in de Uitkerkse Polder (© Yves Adams)

Bedreigingen

Ondanks de belangrijke stappen die gezet zijn op het vlak van soorts- en gebiedsgericht beleid blijven er ontwikkelingen plaatsvinden die een (potentiële) bedreiging vormen voor de overwinteringsfunctie van de Vlaamse ganzengebieden.

De algehele trend in Vlaanderen van uitbreidend wegennet is voor ganzenpleisterplaatsen vaak nog een concrete bedreiging. Reeds in de jaren '60 werd de aanwezigheid van de ganzen met succes ingeroepen als motief tegen de aanleg van de autoweg Duinkerke-Antwerpen doorheen de Damse polders (studies bij voorontwerp gewestplan Brugge-Oostkust). De geplande en weer geschrapte verbinding 'AX' Jabbeke-Westkapelle-Zelzate zou een groot verlies aan waardevolle poldergraslanden betekenen, waar naast ganzen ook andere water- en weidevogels voorkomen en de botanische diversiteit groot is (gebied Kwetshage te Jabbeke, polders van Hoeke-Oostkerke e.a.). Een ander lang aanslepende knelpunt is de verbinding Ieper-Veurne-De Panne (A19) doorheen de Ijzerbroeken, die eveneens de belangrijkste ganzenpleisterplaats zou treffen en een irreversibele landschappelijke schade zou veroorzaken in de beschermde Ijzervallei.

De effectieve uitbouw van de havengebieden van Antwerpen en Zeebrugge tenslotte betekenen vaak belangrijk terreinverlies van natuurwaarden (oorspronkelijk biologisch waardevolle poldergebieden, daarna vaak spontaan geëvolueerde opgespoten gronden)

die tevens voor ganzen van betekenis kunnen zijn. Deze grote oppervlakten zullen moeilijk compenseerbaar zijn door gebrek aan voldoende samenhangende gebieden waarvoor efficiënte beschermende maatregelen kunnen opgelegd worden of waar natuurontwikkeling en -herstel op grote schaal haalbaar is. De lopende projecten voor compensaties met kleinere, actueel waardevolle gebieden dient uiteraard maximaal te worden ingevuld.

De uitbreiding van woongebieden en recreatieparken of campings blijft in gebieden als Uitkerke, Wenduine, Den Haan-Vlissegem en Zandvoorde en voor terreinverlies of negatieve randwerking van ganzenpleisterplaatsen zorgen. De industriële uitbouw van de regio Oostende heeft eveneens waardevolle poldergronden doen verdwijnen (Plassendale); als compensatie hiervoor werd een (beter) beschermend statuut toegekend aan bestaande poldergebieden, zoals de Zwaanhoek en de Keignaert.

Een specifieke potentiële bedreiging vormen de geplande windmolenparken voor elektriciteitsopwekking (EVERAERT *et al.* 2002, 2003; EVERAERT 2003). Tot nu toe worden deze niet opgericht in Vogelrichtlijn- en Habitatrichtlijngebieden (EU) of in Natuuren Reservaatgebieden (Gewestplan), met inbegrip van een bufferzone tot 700 m. Met name ganzen en hun massale verplaatsingen worden hier als indicatoren aangewend om advies te verstrekken bij bouwvoorvragen. Deze verplaatsingen, evenals slaaptrek e.d., zijn in een 'Vogelatlas' samengebracht teneinde kwetsbare zones of risicogebieden op

voorhand te situeren. Gehoopt wordt dat deze positieve preventieve maatregelen gehandhaafd blijven. In andere landen (met name Denemarken, Duitsland en Nederland) zijn inderdaad reeds ganzenpleisterplaatsen getroffen door plaatsing van windmolens, met afname van de aantallen tot gevolg (KRUCKENBERG & JAENE 1999, LARSEN & MADSEN 2000).

De belangrijkste bedreiging blijft evenwel het nog steeds intensiever wordend agrarisch gebruik van graslanden. Dit gaat vaak gepaard met verlaging van polderpeilen, gevolgd door egaliseren van microreliëf, zware bemesting en ev. omzetten in intensieve grasakkers voor kuilvoeder of graszaad.

De in de jaren '80 uitgevoerde ruilverkavelingen Houtave en Paddegat in de Oostkustpolders hebben een onherstelbaar verlies aan grote graslandcomplexen veroorzaakt, gezien de betere ontsluiting de intensivering ook via autonome ontwikkelingen in de hand heeft gewerkt. Meer ontsluiting van relatief ontoegankelijke poldercomplexen betekent tegelijk een grotere kans op verstoring (sluipverkeer, wandelaars, fietsers).

Nog in de nieuwe recreatieve sfeer worden activiteiten ontwikkeld die vaak ernstige verstoring met zich meebrengen: warme luchtballons, ULM toestellen, heli-toer vluchten, paramotoren, modelvliegtuigjes e.d. Het is een uitdaging voor de ruimtelijke planning om aan deze sporten een plaats te bieden die minst storend is voor mens en natuur. De vaak massale verstoringen die hierdoor veroorzaakt worden, kosten aan de ganzen veel energie die door extra foerageerinspanningen moet gecompenseerd worden.

De toekomst: beheer, educatie en onderzoek

Positief zijn een aantal maatregelen van Natuurinrichting zoals in Uitkerke en Meetkerke via de Vlaamse Landmaatschappij worden uitgevoerd, in samenwerking met AMINAL en Natuurpunt vzw: herstel van permanent grasland, heraanleg van sloten en poelen, verwijdering van vroegere ophogingen e.d. Anderzijds is het regime van nulbemesting met het oog op botanische diversiteit wellicht een voor ganzenbegrazing nadelige vorm van natuurbeheer, waardoor bepaalde traditionele terreinen minder worden bezocht (NIENHUIS 2005). Het handhaven

van een evenwicht tussen beschermde oppervlakten en draagkracht voor ganzen zal een voortdurende monitoring van beheerseffecten vergen, aangevuld met specifiek onderzoek naar ecologische relaties en processen.

Dat hierbij een uitbreiding van vraagstellingen op mondiaal niveau niet mag ontbreken, moet blijken uit de effecten van klimaatwijzigingen die hetzij rechtstreeks op biodiversiteit inspelen, hetzij via hiervan afhankelijke verschuivingen in grondgebruik (met name in landbouw) tot uiting zullen komen (Fox *et al.* 2005).

Gehoopt wordt dat door instandhouding van geschikte habitatkwaliteit, voldoende oppervlakte en een blijvende jachtbeperking de functie van de kustpolders als meest zuidelijke ganzenpleisterplaats van internationale betekenis in West-Europa kan gehandhaafd blijven. De toenemende belangstelling voor het fenomeen van overwinterende ganzenconcentraties heeft reeds geleid tot georganiseerde informatie van het grote publiek en educatie van geïnteresseerde waarnemers. De verdere uitbouw van bezoekerscentra in de kerngebieden zoals De Blankaart, Damme en Uitkerke verdient alle prioriteit, teneinde de

nodige maatschappelijk ondersteuning te handhaven voor de noodzakelijke natuurbehoudsmaatregelen. De recente evolutie rond het Zwin is in dit verband hoopvol.

Informatieverstrekking naar overheden en het grote publiek vereist een specifieke ingesteldheid en 'vertaling' van onderzoeksresultaten. Een voorbeeld daarvan in de Vlaamse gemeenschap is het VLINA rapport (KUIJKEN *et al.* 2001) dat als synthese van het lange termijnwerk over ganzen veelvuldig werd gebruikt in gebiedsgericht beleid. De volgehouden monitoring met tellingen en verspreidingsonderzoek dient hiertoe mede de essentiële basis te blijven leveren. De analyse van kleurringgegevens zal ook in de toekomst meer verfijnd inzicht verschaffen in de mechanismen van terreingebruik en dispersie en mogelijkheden van rationeel natuurbeheer. Daarbij zal de opkomst van "zomerganzen" specifieke en wetenschappelijk onderbouwde strategieën vergen om interferentie met overwinterende watervogels of broedende weidevogels te vermijden.

Hoewel de gegevens over de laatste vijf jaren eerder wijzen op een stabilisatie van de inter-

nationaal belangrijke overwinterende ganzenaantallen in ons land, dient verder gewerkt aan het evenwicht met andere sectoren, vnl. landbouw en recreatie. Gesteund vanuit een objectief overlegmodel en met wederzijds respect tussen alle betrokkenen zal de overheid de nodige maatregelen inzake behoud van biologische diversiteit kunnen en moeten nemen. De unieke positionering van een aantal Vlaamse ganzenpleisterplaatsen en andere vogelrijke gebieden in Europa kan hiervoor als graadmeter gebruikt worden.

Dank

Zonder de inbreng en steun van vooral Christine Verscheure, Guido Burggraave en Patrick Meire zou dit verhaal nooit tot stand zijn gekomen. Wij zijn bijzondere erkentelijkheid verschuldigd aan de vele tientallen vrijwilligers die jarenlang mee hebben ingestaan voor het tellen van ganzen, aflezen van nekringen, beheer van reservaten en opvangen van bezoekers. Wouter Courtens stond in voor de afwerking van diverse kaarten en speciale dank aan Koen Devos voor de redactionele inspanningen.

Referenties

- BEINTEMA A. & J. VAN VESSEM (Eds), 1999. Strategies for Conserving Migratory Waterbirds. *Wetlands International Publ. 55*, Wageningen.
- DE SMET W., 2005. Overwinterende ganzen in Noord Oost-Vlaanderen. *Natuur.oriolus* 71: ???
- DEVOS K., 2005. Overwinterende ganzen in de IJzervallei. Aantallen, verspreiding en trends. *Natuur.oriolus* 71: ?????
- EBBINGE B., C. KLOK, H. SCHEKKERMAN, C. VAN TURNHOUT, B. VOSLAMBER & F. WILLEMS, 2002. Perspectief voor de Grauwe Gans als broedvogel in het Deltagebied bij verschillende beheermaatregelen. *De Levende Natuur* 103: 118 - 124.
- EBBINGE B., 2003. *Advies aan Faunafonds inzake heropening jacht op Kolgans, Grauwe Gans en Smient*. Rapport Alterra, Wageningen 18 april 2003, 22 p.
- EVERAERT J., K. DEVOS K. & E. KUIJKEN, 2002. *Windturbines en vogels in Vlaanderen: voorlopige onderzoeksresultaten en buitenlandse bevindingen*. Rapport van het Instituut voor Natuurbehoud 2002.3, Brussel, 76 pag. ISBN 90-403-0156-5.
- EVERAERT J., K. DEVOS & E. KUIJKEN, 2003. *Vogelconcentraties en vliegbewegingen in Vlaanderen. Beleidsondersteunende vogelatlas - achtergrondinformatie voor de interpretatie*. Rapport Instituut voor Natuurbehoud. R.2003.02., Brussel. (27 p.).
- EVERAERT J., 2003. Windturbines en vogels in Vlaanderen: voorlopige onderzoeksresultaten en aanbevelingen. *Natuur.Oriolus* 69 (4) p. 145-155.
- FOX A.D., J. MADSEN, H. BOYD, E. KUIJKEN, D.W. NORRIS, I.M. TOMBRE AND D.A. STROUD, 2005. Effects of agricultural change on abundance, fitness components and distribution of two arctic-nesting goose populations. *Global Change Biology* (2005) 11: 881-893.
- KRUCKENBERG H. & J. JAENE, 1999. Zum Einfluss eines Windparks auf die Verteilung weidender Bläsgänse im Rheiderland. *Natur und Landschaft* 74: 420-427.
- KUIJKEN E., 1970. De ganzenpleisterplaats bij Damme, België in gevaar? *Vogeljaar* 18 (4) : 309-312.
- KUIJKEN E., 1972. Belgian Wetlands of international importance for Waterfowl. *Proc. Int. Conf. on Conservation of Wetlands and Waterfowl*. Ramsar, Iran, 1971. p. 179-188.
- KUIJKEN E., 1974. Vijftien jaar studie: bescherming van de overwinterende ganzen in de polders rond Damme. *Bulletin XX (1973), Belg. Natuur en Vogelreservaten* : 1518.
- KUIJKEN E. & P. MEIRE., 1987. Overwinterende ganzen in België: lessen uit bescherming. *De Levende Natuur* 88 : 213 215.
- KUIJKEN E., 1998. De ambassadeurs van het polderland: veertig jaar wilde Ganzen. *Natuurreservaten* 20 (5) 44-7.
- KUIJKEN E., C. VERSCHURE & P. MEIRE. 2005. Ganzen in de Oostkustpolders: 45 jaar evolutie van aantallen en verspreiding. *Natuur.oriolus* 2005: ????
- LARSEN J.K. & J. MADSEN, 2000. Effects of wind turbines and other physical elements on field utilisation by pink-footed geese (*Anser brachyrhynchus*): A landscape perspective. *Landscape Ecology* 15. 755-764.
- NIEHUIS J., 2005 Ganzen slachtoffer van extensivering. *De Levende Natuur* 106 (6):249-252
- OJWENEEL G.L., 2001. Snelle groei van de populatie Brandganzen *Branta leucopsis* als broedvogel in het Deltagebied *Limosa* 74: 137-146
- TOMBRE I.M., J. MADSEN, H. TØMMERVIK, K.P. HAUGEN & E. EYTHÖRSSON, 2005. Influence of organised scaring on distribution and habitat choice of geese on pastures in Northern Norway. - *Agriculture, Ecosystems and Environment* 111(1-4): 311-320.
- VAN ROOMEN M. & J. MADSEN (Eds.), 1991. Waterfowl and agriculture: Review and future perspective of the crop damage conflict in Europe. Proceedings of the international workshop "Farmers and Waterfowl: Conflict or Coexistence", Lelystad, the Netherlands, 6-9 October 1991. *IWRB Special Publication No. 21*, p. 21-32.
- VAN VESSEM J. & E. KUIJKEN, 1986. *Overzicht van de voorgestelde speciale beschermingszones in Vlaanderen voor het behoud van de vogelstand (E.G. Richtlijn 79/409/EEG van 2 april 1979)*, Rapport Instituut voor Natuurbehoud; 94 pp.+bijl.

Eckhart Kuijken

Instituut voor Natuurbehoud, Kliniekstraat 25, B- 1070 Brussel
eckhart.kuijken@inbo.be